

НЕСТЕРЕНКО В.А.

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Розглядаються історіографічні проблеми дослідження військової зони України періоду Другої світової війни. Проаналізовано творчий доробок вітчизняних і зарубіжних істориків, визначено проблемні питання у вивченні досліджуваної теми.

В останні роки активізувалися дослідження питань Другої світової війни. Значне місце в них приділяється регіональним аспектам окупаційного режиму. У цьому контексті важливим є розгляд історії досліджень становища північних і східних областей України, а саме - Чернігівської, Сумської, Харківської, Донецької (Сталінська) та Луганської (Ворошиловградська) областей, які і склали так звану "військову зону України".

Історіографію проблеми умовно можна поділити на три періоди: перший охоплює воєнні роки і завершується на початку 50-х років, другий - з середини 50-х до початку 90-х років і третій - з початку 90-х років до сьогодні.

Перші спроби осмислення того, що відбувалося на окупованій німцями та їх союзниками території України, були здійснені ще під час війни, коли в результаті контрнаступу радянських військ їм до рук потрапили перші трофейні документи, з'явилися свідчення очевидців. В основному вони розкривали злочини німецьких загарбників, при чому в них наводилися факти здебільшого з прифронтової зони, зокрема, Харківщини й Донбасу. Йдеться про роботи К.Дубини, А.Чеканюка, О.Глухого, С.Галаджасва¹, а також М.Калініна, Л.Новіченко, З.Шульги, які присвячені аграрній політиці в окупованих регіонах². У брошурі О.Леонтєєва "Зелена палка" Герінга" вперше розкрито структуру військово-господарського окупаційного апарату і вказано на існування цілісної системи заходів щодо пограбування окупованих територій СРСР³. Попри те, що ці матеріали готувалися переважно науковцями, все ж вони носять більше пропагандистський, ніж науковий характер.

У перше повоєнне десятиріччя виходить низка праць, в яких робиться спроба висвітлити історію війни в цілому⁴. Також з'являються наукові видання, в яких аналізуються окремі аспекти окупаційного режиму. Зокрема, кандидатська дисертація П.Індиченко присвячена аграрній політиці окупантів в Україні⁵. У дисертації Р.Новоплянської розглянуто стан Ворошиловградської області напередодні та на початку війни, боротьбу партизанів, підпільників, робітників, селян проти окупантів, злочинні дії німців на терені даного регіону. Авторка наводить цифри матеріальних збитків, завданих господарству області та її населенню. Торкається вона і політики окупантів в аграрному секторі, стверджуючи, що одноосібне господарство мало б слугувати приманкою для селян і відродити приватно-власницьку буржуазну ідеологію⁶. Хоча тема досить традиційна для радянської історіографії, цю роботу можна вважати однією з перших спроб розгляду даної проблеми в рамках одного регіону.

Отже, в перший період відбувається становлення історіографії війни: в цей час розроблена періодизація, напрацьовані перші концепції історії війни, видані перші узагальнюючі праці. Однак питання, пов'язані з окупацією північних і східних областей України, розглядаються дотично.

Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

З середини 50-х років в умовах "хрущовської відлиги" було зроблено спроби подолати сталінські догми і шаблони, побудувати нові концепції, зокрема показати місце України у війні. Однією з перших подібних праць стала книга М.Супруненка⁷.

З початку 60-х років усе помітніше стає прагнення авторів до створення узагальнюючих, аналітичних праць з історії Великої Вітчизняної війни. Вийшла підготовлена російськими істориками 6-томна "История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945" та 12-томна "История второй мировой войны. 1939-1945", в яких висвітлені і проблеми окупації, однак без розгляду його регіональної специфіки⁸. Напрацювання українських істориків знайшли відображення у масштабній 26-томній "Історії міст і сіл Української РСР", двотомниках з історії робітничого класу і селянства, 3-томній книзі "Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр."⁹.

У працях М.Данилюка, М.Погребінського, С.Сажанюка, В.Мавила, М.Ковалю та інших розглянуто процес евакуації з України у східні райони СРСР устаткування, сировини, матеріалів з підприємств, МТС, колгоспів і радгоспів, культосвітніх закладів. При цьому акцент робився на керівній ролі комуністичної партії і зовсім не бралася до уваги доля населення, яке залишалося на окупованій противником території¹⁰. Евакуації музейних фондів присвячені роботи М.Сімкіна, Ю.Омельченка та В.Жабокрицького¹¹.

Окремо слід відзначити збірку доповідей радянських істориків на 3-й Міжнародній конференції з історії руху Опору, яка відбулася у м.Карлові Вари (Чехословаччина) у вересні 1963 р.¹² Учасники цього форуму Є.Болтін, Ф.Шевченко, І.Кравченко коротко охарактеризували структуру органів управління на окупованій території, в тому числі й у "військовій зоні" (вживається саме цей термін). В.Коваль, висвітлюючи політичну кризу окупаційного режиму в Україні, зазначив, що частина генералітету підтримувала ідеї А.Розенберга стосовно України. У виступах Г.Сорокіна та Д.Вірника наведено деякі факти і цифри, що торкаються територій, які входили до військової зони, хоча саме така дефініція не вживається. М.Коваль показав злочини німецьких загарбників проти культури українського народу.

М.Коваль в ряді своїх праць цього періоду торкається широкого спектру проблем Другої світової війни, які стосуються і військової зони. Він розглянув питання про місце України в загарбницьких планах німців, окупаційний режим і методи управління захопленими територіями, економічну експлуатацію, руйнування промисловості, матеріальні збитки від окупації, політику окупаційних властей у сфері освіти. Серед іншого, проаналізовані директиви військового командування і рейхсміністерства у справах східних областей у культурно-освітній сфері і засоби їх реалізації на практиці, в тому числі і "на території з воєнним управлінням"¹³.

В.Коваль у своїх тогочасних працях, окрім теми боротьби українського народу проти загарбників, звернув увагу на позицію Розенберга щодо України¹⁴. Дослідник торкнувся питання взаємин Розенберга з Гітлером й у зв'язку з цим зауважив безперспективність реалізації ідей рейхсміністра щодо лібералізації окупаційного режиму в Україні через непоступливість позиції фюрера. При цьому наголошувалося на позиції військового командування, представники якого підтримували ідеї Розенберга і взяли участь у конференції 18 грудня 1942 р. Для означення території тилкових районів вермахту автор вживає термін "воєнна зона".

С.Лаута¹⁵ та В.Нем'ятий¹⁶ також фокусують увагу на характеристиці окупаційного режиму, зокрема становища селянства, "нового земельного порядку", справі забезпечення вермахту всім необхідним за рахунок експлуатації окупованих регіонів.

Помітний внесок у розробку означеної тематики зробили М.Загорулько і А.Юденков¹⁷. Хоча автори ставили головною метою показати боротьбу радянських людей проти господарських заходів окупантів, у їх працях розкрито досить широке коло економічних аспектів війни. Спираючись на німецькі архівні документи, праці зарубіжних та вітчизняних істориків, використовуючи статистичний матеріал, дослідники глибоко розкрили значення економічних важелів у процесі підготовки і розв'язання Німеччиною Другої світової війни, а також нападу на СРСР. Поряд з цим аналізується система органів економічної експлуатації та управління окупованими радянськими територіями, зокрема у військовій зоні, висвітлено заходи окупаційної адміністрації по налагодженню роботи промисловості, її аграрну політику. Слід зазначити, що дослідники розглядали окупаційний режим на території СРСР, тому Україна згадується у загальносоюзному контексті.

У праці Т.Першиної аналізується ідеологічне підґрунтя, підготовка та реалізація *“східної політики”* рейху. Серед іншого, авторка висвітлює питання взаємодії поліції безпеки СД з вермахтом у військовій зоні, а також злочини вермахту на цих територіях стосовно радянських військовополонених¹⁸.

Традиційно негативно у радянській історіографії подано роль церкви, особливо УАПЦ, в окупованій Україні. Г.Суглобов, О.Осіпов, В.Бачинський, К.Дмитрук, С.Кривошеєв, М.Коваль розглядали її як штучне утворення нацистів та *“буржуазних націоналістів”* для *“гноблення”* українського народу¹⁹.

У 80-ті роки вийшла фундаментальна праця з історії України в 10-ти томах, восьмий том якої цілком присвячений періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.²⁰ Він містить спеціальний розділ, де розглянуто німецький окупаційний режим в Україні, в якому досить повно висвітлено плани німецьких загарбників щодо захоплення та експлуатації української території, політика стосовно населення, діяльність окупаційного апарату. В роботі наведено цікавий фактичний матеріал, що ілюструє названі проблеми.

Отже, незважаючи на те, що у 50 - 80-х роках багато джерел і тем були закритими для широкого загалу дослідників, а висвітлювані проблеми нерідко обмежувались ідеологічними кліше, вдалося досить ґрунтовно окреслити й опрацювати значну частину проблем Другої світової війни, визначити напрямки подальших досліджень, в тому числі і з питань окупаційного режиму в Україні. Проте зазначені перешкоди зумовили певну односторонність та упередженість у висвітленні окремих сторінок воєнної історії України, а багато з них взагалі залишилися поза увагою радянських істориків. Це стосується й окупаційного режиму у військовій зоні України, функціонування якого вивчалось лише дотично.

Початок третього етапу у розвитку історіографії характеризується активізацією вивчення проблематики Другої світової війни. Це пов'язано з процесами розпаду СРСР, крахом соціалістичної системи у Центральній і Східній Європі, становленням нових незалежних держав на терені колишнього Радянського Союзу. Замовчувані раніше питання історії викликали неабияке зацікавлення в широких колах громадськості.

Ці складні суспільно-політичні трансформації не могли не впливати на процес становлення новітньої української історіографії. Як зазначав один з провідних вітчизняних істориків війни М.Коваль, головна суперечність полягала у тому, що значна частина дослідників ніяк не відвикне від озирання на ідеологічні стереотипи, як минулі, так і новонадбані, інших дезорієнтує відсутність *“директивних настанов”*, ще хтось у пошуках орієнтирів без особливих вагань озброюється сумнівними

судженнями або стає на кон'юктурно-угодовські позиції в інтерпретації фактів. Проте вчений відзначив і позитивні тенденції: за останнє десятиліття в Україні з'явилися у зародковому вигляді різні історичні школи, доктрини, напрями²¹. М.Коваль особисто доклав чимало зусиль до подолання вищеназваних негативних тенденцій в історіографії. Йому належать десятки праць, опублікованих у період незалежності України, в яких висвітлено різноманітні аспекти війни.

Кілька праць М.Ковалю мають історіософський характер²². У них автор розмірковує над феноменом Другої світової війни, її впливом на історичну долю українського народу, місцем і роллю України в цій війні. Серед іншого дослідник торкається деяких аспектів окупаційного режиму у військовій зоні України. Це *"Україна 1939-45. Маловідомі і непрочитані сторінки історії"* та *"Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах"*²³. Так, висвітлюючи тему визиску українського селянства, історик відзначає, що у прифронтових районах він був меншим, оскільки залежав від поточних потреб вермахту, а податкова політика була поміркованішою. За таких умов селянство почувало себе краще, ніж за радянської влади.

Українські історики останнім часом велику увагу приділяють комплексу економічних питань, пов'язаних з війною й окупацією.

І.Ветров у своїх роботах розглядає економічні плани Німеччини перед нападом на СРСР, використання економічного потенціалу України для потреб вермахту, фінансову політику окупаційних властей, боротьбу українського народу проти економічних заходів окупантів²⁴. Вони містять багатий фактичний матеріал і цікаві висновки. Розглядаючи заходи окупаційних властей з використання економіки України, автор виділяє три етапи політики у цій сфері; справедливо відзначає залежність економічного курсу німецьких властей на окупованих територіях від становища на фронтах і, зокрема, визнання ними на початку 1942 р., після поразки під Москвою, необхідності часткової відбудови промисловості України; констатує зацікавленість у цьому німецьких монополій і змальовує використання ними окремих галузей промисловості. Історик приділяє увагу й самому процесу відбудови підприємств, зокрема важкої промисловості і шахт у Донбасі. Поряд з цим, одним з перших у вітчизняній історіографії І.Ветров аналізує заходи окупаційної влади по відродженню приватної кустарної промисловості.

Відродженню приватної ініціативи у Донбасі присвячена стаття І.Тарнавського²⁵.

Триває вивчення питання економічних втрат України в цілому, так і її окремих регіонів. Помітними у цій справі є напрацювання Л.Кондратенко, Л.Лук'яненка²⁶. Дистанціювавшись від концепцій радянського часу, дослідники зараховують до втрат України збитки, завдані евакуацією на початку війни. Так, Л.Кондратенко, серед іншого, акцентує увагу на ґрунтовності знищення радянськими військами матеріальних цінностей, устаткування тощо при відступі, а Л.Лук'яненко наводить список заводів, вивезених з України в роки Другої світової війни.

Питання евакуації радянськими установами майна та населення з України на початку Великої Вітчизняної війни розглядають також М.Бушин, І.Перехрест та О.Перехрест, О.Салата²⁷. С.Бабенко характеризує наслідки цих процесів для населення, яке залишалось на окупованій території²⁸.

Серед питань економічної політики останнім часом увагу дослідників все більше привертають заходи окупаційних властей в аграрній сфері. У традиційному ключі цю тему висвітлюють В.Солодько, І.Романюк, І.Мазур та А.Зимнін²⁹. Ці автори торкаються основних елементів аграрної реформи, наводять дані про постачання різноманітної сільськогосподарської продукції з України, збитки, завдані окупантами.

Різноманітними є напрацювання О.Потильчака³⁰. У дисертації *“Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації”* автор проаналізував плани німецького керівництва щодо експлуатації ресурсів України, зокрема її сільськогосподарського потенціалу, заходи окупаційної влади з відновлення промисловості та сільського господарства України, систему примусової праці в роки окупації тощо.

Так, автор прийшов до висновку, що плани окупантів мали не просто колоніальний, а відверто грабіжницький характер; інтереси українського народу при цьому до уваги не бралися і трудова експлуатація селянства була частиною запланованої аграрної політики. На практиці, на думку дослідника, нацистський *“новий порядок”* щодо українського селянства набрав рис *“соціального маневрування”*, коли заходи соціального заохочення поєднувались з жорстоким трудовим примусом та методами терору.

Для з'ясування особливостей окупаційного режиму в областях військової зони необхідним є висвітлення структури адміністративних органів. У роботах П.Рекотова міститься реконструкція системи органів управління на окупованій території України, в тому числі й у військовій зоні³¹. При цьому автор вживає поняття *“зона військового управління”*. Дослідник вважає, що вертикальна структура органів військового управління була перевантаженою, а горизонтальна - роздутаю, оскільки вона була розрахована на значно глибше просування територією СРСР. Органи військового управління окупаційної армії, за твердженням автора, становили основу існування фашистського окупаційного режиму. Поряд з цим розглянуто систему поліцейських, судових і каральних органів, їх функції, а також особливості формування допоміжних і поліцейських підрозділів з місцевих жителів та військовополонених на території оперативного тилового району групи армій *“Південь”*.

Ю.Ніколаєць присвятив дослідження впливу складних подій початкового періоду війни й окупації на настрої населення. Автор робить спробу пояснити мотиви вчинків тих людей, які йшли на співробітництво з окупантами, торкається проблеми формування місцевої української адміністрації з диференціацією відповідних обставин на заході і сході України, ставлення населення до аграрної політики німців³².

Важливим питанням, яке і донині залишається на периферії дослідницьких зусиль, є феномен колаборації. Цю проблему вивчає В.Шайкан, яка приходить до визначення колабораціонізму як соціально-економічного, військово-політичного, морально-етичного явища, що виникає у процесі протистояння між ворогуючими державами як у мирні часи, так і під час війни, та виділяє дві її форми: пасивну співпрацю, коли населення добровільно виконує усі розпорядження окупантів, та активну, коли має місце свідоме й конструктивне співпраця з окупантами³³. Економічний аспект цієї проблеми висвітлює О.Потильчак³⁴. Торкається цього складного явища і В.Кириченко³⁵.

Ще одним блоком проблем періоду війни, дослідження яких привертає увагу українських істориків, є духовне та культурне життя населення в роки окупації. Особливе місце тут займають питання релігійного життя. Їх висвітленню присвячено низку публікацій Ю.Волошина³⁶, В.Гордієнка³⁷, О.Лисенка³⁸, І.Грідіної³⁹.

Ю.Волошин наголошує на активному використанні окупантами церковної тематики у пропаганді, яка будувалася на протиставленні німецької релігійної політики радянській. Поряд з цим подано широкий матеріал щодо відродження православних конфесій в областях військової зони й особливо на Харківщині, яка стала центром релігійного життя Лівобережжя⁴⁰.

На відміну від попереднього дослідника, В.Гордієнко розширює хронологічні рамки дослідження, не обмежуючись тільки періодом окупації⁴¹. Він виділяє чотири етапи релігійно-церковної політики німців в Україні. Автор характеризує ставлення німецьких установ до процесу відродження релігійного життя, зокрема рейхсміністерства східних територій, вермахту, служби безпеки СД, висвітлює стосунки православних конфесій, у тому числі в областях військової зони, відзначає позитивну роль місцевої української адміністрації в процесі пробудження релігійного життя.

Результати досліджень О.Лисенка лягли в основу докторської дисертації *“Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр.”* та монографії⁴². Хоча автор не виділяє військової зони як такої, що мала особливості у сфері релігійного життя, все ж при аналізі засад і практики релігійної політики окупантів він не міг оминати ситуації, що склалася у Харкові. Зокрема, викладено обставини переходу Феофіла Булдовського до УАПЦ: у цьому питанні співпали погляди німецьких керівників і діячів міської управи Харкова, частина яких знаходилася під впливом націоналістичного підпілля.

У монографії О.Форстюка зібрані матеріали про долю сотень храмів Луганщини, що дає змогу простежити процеси відновлення діяльності релігійних громад в роки окупації у цьому регіоні⁴³.

У публікаціях В.Ленської та О.Потильчака аналізуються засади політики окупаційної адміністрації у сфері освіти. В.Ленська робить акцент на їх расистській сутності й простежує особливості проведення цієї політики в різних областях окупованої території України⁴⁴. О.Потильчак розглядає заходи окупаційної адміністрації у сфері освіти у контексті необхідності підготовки кваліфікованої робочої сили. У зв'язку з цим відзначається неоднозначність підходів до вирішення цієї проблеми, що постала перед німецьким керівництвом, зокрема погляди А.Розенберга і Е.Коха. Автор окреслює позицію військової адміністрації, яка виявилася більш оперативною в питаннях організації професійного навчання.

У підконтрольних їй областях України вже в січні 1942 р. адміністрація дозволила створити заклади професійної освіти нижчого і середнього рівнів. Ініціатива відкриття належала місцевій українській адміністрації⁴⁵.

Статті М.Ковалю містять характеристику становища української культури в період окупації, зокрема умов відродження та діяльності товариства *“Просвіта”*, в тому числі у Харкові⁴⁶.

Діяльності різноманітних суспільно-політичних організацій в Україні в роки війни присвячені роботи М.Головка⁴⁷. Проте стосовно областей військової зони наведено лише кілька фактів.

Вартими уваги істориків є дослідження фахівців неісторичного профілю. Адже знавець, наприклад, мистецтва може глибше й більш професійно, а в певних аспектах, можливо, об'єктивніше висвітлити й дати оцінку тим чи іншим культурологічним процесам. Вищесказане, без сумніву, відноситься до дисертації доктора мистецтвознавства В.Гайдабури *“Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944)”*⁴⁸. Автор відтворює умови діяльності театрів на окупованій території, процес формування колективів, структуру управління театрами, аналізує їх репертуар, види сценічного мистецтва, співвідношення серед відвідувачів вистав німців й українців тощо. Дослідник кваліфікує цей період як розрив українського театру з методом соцреалізму та підключення до процесу світового сценічного мистецтва.

У роботах Т.Себти детально показана структура органів, які займалися збиранням, сортуванням та вивезенням культурних цінностей, в тому числі й

військової зони⁴⁹. У цьому ряду стоїть також кандидатська дисертація М.Ткаченка *“Музеї України під час другої світової війни (1939-1945 рр.)”*⁵⁰. Автор наводить цікавий матеріал про діяльність музеїв Харкова в роки окупації і зазначає, що функціонування українських музеїв при німцях було масовим явищем.

Останнім часом з’являються дослідники, які розкривають регіональну специфіку окупаційного режиму, наприклад, В.Лавришук, А.Боляновський, Л.Суясанов та інші.⁵¹ Особливо в цьому плані хотілося б відзначити дисертаційне дослідження І.Тарнавського *“Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.)”*⁵². Зокрема, йдеться про спроби окупаційних властей налагодити промислове виробництво у цьому регіоні. Автор детально зупиняється на процесі відновлення підприємств по галузях, особливо вугільної і важкої індустрії, наводить різноманітний матеріал по відродженню і діяльності дрібних приватних підприємств та кустарів. Окремий розділ дисертації цілком присвячений *“новому аграрному порядку”*. У четвертому розділі охарактеризовано окупаційну політику у сфері соціальних відносин, освіти та культури. При цьому використано цікавий матеріал місцевих архівів.

Різноплановими й ґрунтовними є роботи А.Скоробогатова⁵³. У монографії та статтях дослідник, використавши солідну джерельну базу, в тому числі і документи німецьких архівів, детально змальовує ситуацію в окупованому Харкові, розкриває процес становлення місцевої української адміністрації, складні відносини українських діячів з окупаційними властями та між собою, їх намагання відродити економічне, національно-культурне життя у зруйнованому, голодуючому місті⁵⁴.

У праці Б.Корогод, Г.Корогод, М.Логвиненка висвітлено різні аспекти перебігу війни на Сумщині. Залучивши матеріали місцевих архівів, автори, між іншим, розглянули економічну та культурну політику окупаційних властей⁵⁵. Також слід назвати праці краєзнавчого характеру В.Діброви⁵⁶, А.Міхненка⁵⁷, Ю.Давиденка⁵⁸, Д.Титаренка⁵⁹.

Не відкидаючи запропонований вищеназваними дослідниками регіональний підхід (за географічними або історичними регіонами - Південь, Донбас, окремі області тощо), слід зазначити, що, на наш погляд, проблематику окупаційного періоду варто розглядати в рамках адміністративного поділу, який склався в роки війни, тобто: рейхскомісаріату *“Україна”*, *“Трансїстрії”*, Генерал-губернаторства, військової зони.

Серед узагальнюючих праць, які вийшли останнім часом в Україні, особливе місце займає заключний том серії *“Книга пам’яті України” - “Безсмертя”* (серед авторів - В.Галаган, І.Герасимов, О.Дубина, М.Коваль, В.Клоков, В.Король, О.Лисенко та інші.)⁶⁰. Серед іншого, в ньому подано характеристику окупаційного режиму, в тому числі в *“зоні військового управління”*.

У 2003 р. вийшла 6-томна *“Політична історія України. XX століття”*, четвертий том якої присвячений періоду Другої світової війни, (автори - В.Кучер, В.Коваль, В.Гриневиц)⁶¹. В розділах, написаних В.Кучером, йдеться про характер окупаційного режиму, соціокультурне та релігійне життя тощо.

У 2006 р. започатковано серію *“Більше не таємно”*. Її перший том містить інформацію про так звані *“окупаційні фонди”* державних архівів України. Разом з тим у ньому подано ряд робіт українських істориків з різних проблем окупаційного режиму. Деякі з них торкаються питань, пов’язаних з військовою зоною України. Так, О.Лисенко та В.Нестеренко висвітлюють адміністративний аспект окупаційного режиму, І.Ветров - фінансову політику Німеччини і держав-сателітів на окупованій території України, О.Потильчак - політику нацистів у сфері професійної освіти, В.Шайкан та В.Шайкан -

ідеологічне підґрунтя колабораціонізму, Н.Кашеварова - джерелознавчий аспект документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга⁶².

Окремі аспекти окупаційного режиму в Україні стали предметом досліджень зарубіжних істориків. Він розглядається переважно як головна причина посилення руху Опору в тилу вермахту. Деякі праці були перекладені російською мовою, і з ними могли ознайомитися й радянські історики.

Так, результатом співпраці вищезгаданих авторів М.Загорулька та А.Юденкова з німецьким дослідником Н.Мюллером стала монографія останнього, видана в СРСР⁶³. Вона присвячена ролі вермахту у здійсненні окупаційного режиму на радянській території, зокрема в областях, які перебували під безпосереднім управлінням військових інстанцій. У книзі висвітлено участь військового керівництва у процесі планування і розробки політичного розчленування СРСР і пов'язану з цим співпрацю з іншими установами рейху, зокрема міністерством А.Розенберга. Також подано структуру військово-адміністративних та військово-економічних органів на зайнятій території Радянського Союзу, показано діяльність останніх у сфері експлуатації промислового та сільськогосподарського потенціалу окупованих регіонів, у тому числі й України.

Спрямування політики окупаційної адміністрації в Україні розглядали американські вчені А.Даллін та І.Каменецькі. На їх думку, якщо б німці проводили відповідний місцевим умовам і традиціям курс, вони б могли дістати підтримку значної частини місцевого населення⁶⁴.

Рольф-Дітер Мюллер торкається проблеми співробітництва населення з окупантами і вважає, що лояльність була обумовлена не стільки політичними міркуваннями, скільки бажанням вижити. Зміну ставлення окупантів до населення наприкінці 1941 р. автор пов'язує з невдачами на фронті і необхідністю пошуку робочої сили. Він зазначив, що командування вермахту виступало проти політики масового вивезення населення окупованих областей до Німеччини, оскільки існувала потреба у робочій силі у межах військової зони, до того ж це спричинило втечу людей у партизанські загони⁶⁵.

Одним з факторів, які вплинули на розвиток новітньої української історіографії, була поява праць істориків діаспори. Серед них найпомітнішими стали роботи В.Косика "*Україна під час Другої світової війни 1938-1945 рр.*" та "*Україна і Німеччина у Другій світовій війні*"⁶⁶. Беззаперечною перевагою цих праць є те, що автор висвітлює проблеми взаємин України і Німеччини, широко спираючись на документи німецьких архівів. Багато з них він наводить наприкінці книг, що дає змогу читачеві ознайомитись з ними і скласти власне враження. У названих роботах цікавим є розгляд питання про розробку керівництвом Німеччини концептуальних засад окупаційної політики стосовно України і дискусії з цього приводу.

Отже, в сучасній науковій літературі тією чи іншою мірою знайшли своє відображення деякі аспекти окупаційної політики у військовій зоні України, але спеціальні монографічні дослідження на цю тему поки що відсутні.

⁶²Дубина К. Варвари двадцятого віку. - Саратов, 1942. - 16 с.; Чеканюк А. Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси. - М., 1943. - 24 с.; Глухий О. Німецькі фашисти - люті вороги українського народу. - М., 1942. - 74 с.; Боротьба українського народу проти німецьких загарбників: Зб. статей / Заг. ред. К.Г.Гуслистого і Л.М.Славіна. - Уфа, 1942. - 48 с.; Галаджев С. Что происходит в оккупированных областях Украины. - [Б.М.], 1942. - 21 с.; Сліди фашистських звірів: Зб. статей про німецький розбій у Харкові. - К.-Х.: Держполітвидав України, 1944. - 79 с.; Судовий процес про звірства німецько-фашистських загарбників на території міста Харкова і Харківської області. - К.-Х.: Укрдержвидав, 1944. - 129 с.

²Калинин М.И. Смерть немецким крепостникам. - М.: Госполитиздат, 1943. - 16 с.; Новіченко Л. Гітлерівська кріпаччина (Про "німецьку земельну реформу" на тимчасово окупованій Україні). - Саратов: Укриздат при ЦК КП(б)У, 1942. - 20 с.; Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі. - Уфа, 1942. - 36 с.

³Леонтьев А. "Зеленая папка" Геринга. - М.: Госполитиздат, 1942. - 42 с.

⁴Миц И. Великая Отечественная война Советского Союза. - 2-е изд., испр. - М.: Госполитиздат, 1947. - 72 с.; Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. - М.: Госполитиздат, 1948. - 191 с.; Анисимов И.В., Кузьмин Г.В. Великая Отечественная война Советского Союза, 1941-1945. - М.: Воениздат, 1952. - 190 с.

⁵Индыченко П. Провал аграрной политики немецких фашистов на временно оккупированной Советской Украине в 1941-1944 гг.: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / КГУ им.Т.Г.Шевченко. - К., 1949. - 18 с.

⁶Новоплянская Р. Борьба трудящихся Ворошиловградской области против немецко-фашистских оккупантов. Июль 1942-1943 гг.: Дис. ... канд. ист. наук. - К., 1953. - 229 с.

⁷Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945 гг.). - К.: Госполитиздат УССР, 1956. - 472 с.

⁸История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945: В 6 т. - М.: Воениздат, 1960-1965; История второй мировой войны. 1939-1945.: В 12 т. - М.: Воениздат, 1973-1982.

⁹Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. - К., 1967-1974; Історія робітничого класу Української РСР: В 2 т. - К., 1967; Історія селянства Української РСР: В 2 т. - К., 1967; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр.: У 3 т. / М.О.Буцько, М.М.Власов, П.І.Денисенко та інш. - К.: Політвидав України, 1967-1969.

¹⁰Эшелоны идут на Восток. Из истории перебазирования производительных сил СССР в 1941 - 1942 гг. / Сб. статей и воспоминаний. - М.: Наука, 1966. - 263 с.; Данилюк М.З. Діяльність партійних організацій республіки по евакуації матеріальних засобів промисловості та сільського господарства // Наукові праці з історії КППС. - Вип. 3-4. - К., 1965. - С.70-108; Погребінський М. Евакуація матеріальних ресурсів сільського господарства України на початку Великої Вітчизняної війни // Укр. іст. журнал. - 1959. - №3. - С.8-17; Саженюк С., Мавило В. Героїчний подвиг робітників України під час евакуації промисловості на Схід. 1941-1942 рр. // Вісник Київського університету. Сер.: Історія. - К., 1968. - №10. - С.66-76; Коваль М. Перебазування продуктивних сил УРСР на схід Радянської країни. 1941-1942 рр. // Укр. іст. журнал. - 1970. - №2. - С.19-26.

¹¹Симкин М.П. Советские музеи в период Великой Отечественной войны // Труды НИИ музееведения. - Вып.2. - М.: Советская Россия, 1961. - С.176-327; Омельченко Ю.А. До питання про німецько-фашистські плани пограбування культурних цінностей українського народу // Питання нової та новітньої історії. - Вип.12. - К.: Вид-во Київського ун-ту, 1971. - С.93-99; Він же. Музейне будівництво на Україні в 1921-1945 рр. // Укр. іст. журнал. - 1975. - №3. - С.122-128; Жабокрицький В.М. Піклування Комуністичної партії про збереження культурних цінностей та історичних пам'яток України в 1943-1945 рр. // Укр. іст. журнал. - 1980. - №5. - С.98-104.

¹²Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.): Сборник статей / Под общ. ред. Е.А.Болтина. - М.: Политиздат, 1965. - 388 с.

¹³Коваль М. Історія пам'ятає! Кривавий шлях фашистів на Україні. - К.: Політвидав України, 1965. - 113 с.; Он же. Борьба населения Украины против фашистского рабства. - К., 1979. - 132 с.; Он же. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. - К., 1977. - 126 с.; Он же. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах // Общественно политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. науч. трудов. - К.: Наукова думка, 1988. - 231 с.

¹⁴Коваль В.С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941-1945 / АН УРСР, Ін-т історії. - К.: Наукова думка, 1966. - 264 с.; Він же. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні. - К.: Політвидав України, 1970. - 135 с.

¹⁵Лаута С.П. Колгоспне селянство радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. - К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. - 364 с.

¹⁶Немятый В.Н. Всенародная борьба против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине 1941-1944 гг. - К., 1980. - 62 с.; Он же. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. - К., 1982. - 230 с.

¹⁷Заторулько М.М., Юденков А.Ю. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. - М., 1970. - 173 с.; Они же. Крах плана "Ольденбург". - М., 1974. - 376 с.

¹⁸Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине. 1941-1944. - К.: Наукова думка, 1985. - 170 с.

¹⁹Суглобов Г.А. Союз креста и меча. - М.: Воен. изд-во Мин-ва обороны СССР, 1969. - 73 с.; Осипов А.А. Катехизис без прикрас. - М.: Госполитиздат, 1963. - 37 с.; Бачинський В.М. Прислужники націоналістичного охвістя (Релігія - служниця ворогів українського народу). - К.: Тов-во "Знання" УРСР, 1963. - 29 с.; Дмитрук К. Кому служили і служать зрадники з так званої автокефалії. - К.: Тов-во "Знання" УРСР, 1977. - 46 с.; Він же. Свастика на сутанах (Про реакційну діяльність уніатської та української

автокефальної православної церков). - К.: Політвидав України, 1973. - 52 с.; *Кривошеєв С.* Фашизм і церква // *Людина і світ.* - 1975. - №5. - С.39-41.; *Коваль М.* УАПЦ - служниця фашистських окупантів // *Людина і світ.* - 1986. - №1. - С.56-63.

²⁰*История Украинской ССР: В 10-ти томах.* - К., 1981-1984 / Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945 гг.). - М., 1984. - Т.8. - 639 с.

²¹*Коваль М.В.* Друга світова і Велика Вітчизняна війни: історія та сучасність (Роздуми на межі віків) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України.* - К., 2001. - Вип.5. - С.3-13.

²²*Він же.* Друга світова війна і Україна (1939-45): Історіософські нотатки // *Інститут історії України НАНУ. Історичні зошити.* - К., 1999. - 75 с.; *Він же.* Друга світова і Велика Вітчизняна війни в історичній долі воєнного та повоєнного покоління народу України / *Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.).* - К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. - С.4-17; *Він же.* Місце і роль України на воєнно-політичній арені Другої світової війни в Європі // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наукових статей.* - К., 2000. - Вип.4. - С.3-15.

²³*Він же.* Україна 1939-45. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К.: Вища школа, 1995. - 194 с.; *Він же.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945) // *Україна крізь віки: В 15 т.* - К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. - Т.12. - 336 с.

²⁴*Ветров І.Г.* "Фінансова війна" третього рейху на окупованій території України в 1941-1944 рр. / *Укр. іст. журнал.* - 1995. - №3. - С.96-100; *Він же.* Економічна експансія третього рейху в Україні. - К.: Червона хвиля. - 2000. - 232 с.; *Він же.* Економічна експансія "третього рейху" та промисловість України в роки Другої світової війни: Дис... канд. іст. наук : 07.00.01/ Національний педаг. ун-т ім.М.П. Драгоманова. - К., 1999. - 243 с.; *Він же.* Боротьба українського народу проти економічної експансії фашистської Німеччини // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2002. - Вип.6. - С.197-201; *Він же.* Теоретичні засади воєнно-економічної політики фашистської Німеччини щодо України та її промисловості // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2001. - Вип.5. - С.126-131; *Він же.* Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941-1944 рр.) // *Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.).* - К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. - С.112-118; *Він же.* Україна в економічних планах правлячих кіл фашистської Німеччини напередодні нападу на Радянський Союз // *Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.).* - К., 1995. - С.112-117.

²⁵*Тарнавський І.С.* Спроби налагодження і використання окупаційною владою місцевої промисловості та впровадження приватної ініціативи в Донбасі (1941-1943 рр.) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2002. - Вип.6. - С.283-287.

²⁶*Кондратенко Л.В.* Крах планів фашистських загарбників щодо пограбування промислово-сировинного потенціалу України // *Укр. іст. журнал.* - 1977. - №1. - С.133-141; *Він же.* Радянська історична література про крах економічних планів фашистських окупантів у Донбасі // *Укр. іст. журнал.* - 1982. - №5. - С.130-136; *Він же.* До питання економічних втрат України в 1941-1944 рр. // *Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.).* - К., 1996. - С.194-202; *Лук'яненко Л.* Наше майно на чужій землі: Список заводів, вивезених з України в роки другої світової війни // *Вісті з України.* - 1995. - С.3-9.

²⁷*Бушин М.І., Перехрест І.В.* Евакуація матеріальних ресурсів та населення України на початку Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2002. - Вип.6. - С.263-266; *Перехрест О.Г.* Евакуація ресурсів сільського господарства України на початку Великої Вітчизняної війни: здобутки і втрати // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2002. - Вип.6. - С.266-273; *Салата О.О.* Особливості процесу перебазування промислових потужностей Донбасу в період оборонних боїв (червень - грудень 1941 р.) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2003. - Вип.7. - Ч.ІІ. - 299 с. - С.158-168.

²⁸*Бабенко С.Ю.* Евакуація з України в роки Великої Вітчизняної війни: Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01/ *Донецький державний ун-т.* - Донецьк, 2000. - 163 с.

²⁹*Солодько В.О.* Аграрна політика німецько-фашистської окупаційної влади в Україні // *Україна в роки Великої Вітчизняної війни: До 50-річчя перемоги: Матеріали: тези обласної наукової конференції / Харківський держ. ун-т,* 1995. - С.56-58; *Романюк І.М.* Українське село в роки німецької окупації // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* - К., 2002. - Вип.6. - С.201-203; *Мазур І., Зимнін А.* Окупаційна аграрна політика третього рейху в Україні (1941-1944 рр.) / *Слов'янські народи в Другій світовій війні: Зб. наукових праць // Історія слов'янських народів: Актуальні проблеми дослідження.* - К., 2000. - Вип.6. - С.173-175.

³⁰*Потильчак О., Іванова К.* Сільськогосподарський потенціал України в експансіоністських планах "третього рейху" напередодні радянсько-німецької війни / *Слов'янські народи в Другій світовій війні: Зб. наукових праць // Історія слов'янських народів: Актуальні проблеми дослідження.* - К., 2000. - Вип.6. - С.54-60; *Потильчак О.В.* "Новий порядок" в окупованій Україні (1941-1944) // *Пам'ять століть.* - 1999. - №1. - С.97-105; *Він же.* Система примусової праці цивільного населення України в роки нацистської

окупації 1941-1944 // Молода нація. - 1996. - №4. - С.186-209; *Він же*. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Національний педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 1999. - 205 с.

³¹*Рекотов П.В.* Органи управління в Україні під час фашистської окупації // Пам'ять століть. - 1997. - №5. - С.121-126; *Він же*. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Укр. іст. журнал. - 1997. - №3. - С.90-91; *Він же*. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941-1944 (Історико-правовий аспект): Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Ун-т внутр. справ. - Х., 1997. - 19 с.

³²*Ніколаєць Ю.А.* Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 - липень 1942 рр.). - Вінниця: Тезис, 1999. - 62 с.

³³*Шайкан В.О.* Колораціонізм та його зміст // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2002. - Вип.6. - С.226-230; *Він же*. Злочинна діяльність українських колаборантів у роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. - К., 2003. - Вип.7. - Ч.І. - С.263-272.

³⁴*Потильчак О.В.* Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. - К.: УДПУ ім.М.П.Драгоманова, 1997. - 29 с.

³⁵*Кириченко В.П.* "Українське питання" в контексті Другої світової війни // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.). - К., 1996. - С.20-25.

³⁶*Волошин Ю.* Відродження УАПЦ на Харківщині в період німецької окупації // Український засів. - 1996. - Ч.7-9. - С.142-152; *Він же*. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944) / Полтавський держ. пед. ін-т ім.В.Г.Короленка. - Полтава, 1997. - 126 с.; *Він же*. Відродження УАПЦ на Слобожанщині в роки Великої Вітчизняної війни // Україна в роки Великої Вітчизняної війни: До 50-річчя перемоги: Матеріали: тези обласної наукової конференції / Харківський держ. ун-т, 1995. - С.79-81.

³⁷*Гордієнко В.В.* Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії на Україні // Укр. іст. журнал. - 1998. - №3. - С.107-112.

³⁸*Лисенко О.Є.* Християнство в умовах Другої світової війни (історична ретроспектива) // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.). - К., 1996. - С.182-194; *Лисенко О.Є., Зальмон В.Й.* Релігійна ситуація в роки німецької окупації України // Сторінки воєнної історії України: Зб. наукових статей. - К., 1997. - Вип.1. - С.26-45.

³⁹*Грідіна І.М.* Православна церква в Україні під час другої світової війни 1939-1945 рр.: Людський вимір: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький нац. ун-т. - Донецьк, 2001. - 20 с.; *Вона ж.* Православна Церква України періоду німецько-фашистської окупації - з історії конфлікту // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки. - Донецьк, 2000. - Вип.1. - С.209-219; *Вона ж.* До питання про релігійне життя в Україні під час німецької окупації // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - Вип. 16. - Київ-Донецьк: Рідний край, 2001. - С.126-132.

⁴⁰*Волошин Ю.В.* Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Полтавський держ. пед. ун-т ім.В.Г.Короленка. - Полтава, 1997. - 151 с.

⁴¹*Гордієнко В.В.* Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939 - вересень 1945 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім.Т.Г.Шевченка. - К., 1999. - 189 с.

⁴²*Лисенко О.Є.* Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр.: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01/ НАН України, Ін-т історії України. - К., 1999. - 480 с.; *Він же*. Релігійне життя на Україні в 1943-1946 рр. - К., 1997. - 496 с.

⁴³*Форстюк О.Д.* Православная Луганщина в годы гонений и трагических испытаний (1917-1988 гг.). - Луганск: Редакционно-издат. отдел ЛИВД, 1999. - 119 с.

⁴⁴*Ленська В.* Расийська педагогічна доктрина і "Mein Kampf" Гітлера // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.). - К., 1996. - С.75-77; *Вона ж.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Укр. іст. журнал. - 1990. - №10. - С.81-86.

⁴⁵*Потильчак О.В.* Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. - 1998. - №12. - С.10-13; *Він же*. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941-1944): політика і практика агресора. - К., 1998. - 36 с.

⁴⁶*Коваль М.* "Просвіта" в умовах "нового порядку" (1941-1944) // Укр. іст. журнал. - 1995. - №2. - С.37-42; *Він же*. Доля української культури за "нового порядку" (1941-1944 рр.) // Укр. іст. журнал. - 1993. - №9. - С.13-28; *Він же*. Теоретичні засади злочинних дій нацистів щодо української культури та їх реалізація під час окупації України в 1941-1944 рр. // Повернення культурного надбання України. Проблеми. Завдання. Перспективи. - Вип.7. Культура і війна. Погляд через століття. - К.: Абрис, 1996. - С.12-19.

⁴⁷*Головко М.Л.* Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939-1945 рр.: Монографія. - К.: Олан, 2004. - 704 с.

⁴⁸*Гайдабура В.М.* Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944): Автореферат дис. ... д-ра мистецтвознавства: 17.00.01 / Національна музична академія України ім.П.І.Чайковського. - К., 1999. - 35 с.; *Він же*. Театр між Гітлером і Сталіним: Україна. 1941-1944. Доли митців. - К.: Факи, 2004. - 320 с.

⁴⁹Сєбта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського. - К., 2000. - 225 с.; *Вона жє*. Документи Айнзацштабу рейхслайтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації (1941-1944 рр.) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. - Т.4. - К., 1999. - С.398-412.

⁵⁰Ткаченко М.І. Музеї України під час другої світової війни (1939-1945 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Український держ. педаг. ун-т ім.М.П.Драгоманова. - К., 1996. - 223 с.

⁵¹Лаврищук В.І. Фашистський окупаційний режим в західних областях України. 1941-1944 рр.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. - Київ, 1998. - 26 с.; *Боляновський А.В.* Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського "нового порядку" в Європі у 1941-1944 роках: Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський нац. ун-т ім.І.Франка. - Львів, 1999. - 17 с.; *Суюсанов Л.І.* Вугільна промисловість і шахтарі України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.): Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т. - Донецьк, 2002. - 18 с.; *Він жє*. Донбас у планах німецько-фашистського командування і спроби окупаційного режиму у відновленні вуглевидобутку (жовтень 1942 - вересень 1943 рр.) // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки. - 2000. - №1. - С.219-224.

⁵²Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький держ. ун-т. - Донецьк, 1999. - 220 с.

⁵³Скоробогатов А. Харківське міське самоврядування в 1941-1943 рр. // Березіль. - 1996. - №7-8. - С.139-162; №9-10. - С.145-164; *Він жє*. ОУН у Харкові за часів окупації (1941-1943 рр.) // Укр. іст. журнал. - 1999. - №6. - С.81-89; *Він жє*. Харківщина у вогні Великої Вітчизняної війни: підсумки, проблеми та перспективи дослідження // Україна в роки Великої Вітчизняної війни: До 50-річчя перемоги: Матеріали: тези обласної наукової конференції / Харківський держ. ун-т, 1995. - С.14-16.

⁵⁴Він жє. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). - Х.: Прапор, 2004. - 368 с.

⁵⁵Корогод Б.Л., Корогод Г.І., Логвиненко М.І. Сумська область у роки Великої Вітчизняної війни. - Суми: Козацький вал, 2003. - 178 с.

⁵⁶Діброва В.Г. Роменщина в полум'ї війни: Історико-краєзнавчий нарис. - Ромни: Просвіта, 1998. - 111 с.

⁵⁷Михненко А.М. Донбас в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). - Донецьк: Юго-Восток, 2000. - 152 с.

⁵⁸Давиденко Ю.М. Національно-культурне життя на Ніженщині в період фашистської окупації (1941-1943 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. - К., 2002. - Вип.6. - С.179-180.

⁵⁹Гитаренко Д.М. Умови функціонування окупаційної преси Харківщини (1941-1943 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. - К., 2002. - Вип.6. - С.218-221.

⁶⁰Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945 / Головна редакційна колегія (голова І.О.Герасимов, заступники голови І.Т.Муковський і П.П.Панченко, відповідальний секретар Р.Г.Вишневський). - К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України", 2000. - 944 с.

⁶¹Політична історія України. XX століття: У 6 т. - Т.4: Україна у Другій світовій війні, 1939-1945. - К., 2003. - 584 с.

⁶²Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. - Т.1. - С.762-871.

⁶³Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Пер. с нем. - М., 1974. - 387с.

⁶⁴Dallin. German Rule in Russia 1941-1945. A Study of Occupation Policies. - New-York, 1957; Kamenetsky I. Hitler Occupation of Ukraine 1941-1944. A Study of Totalitarian Imperialism. - Milwaukee, 1956.

⁶⁵Рольф-Дитер Мюллер. Насильственное рекрутирование "восточных рабочих": 1941-1944 // Вторая мировая война: Дискусии. Основные тенденции. Результаты исследований / Под ред. В. Михалки. - М.: Весь мир, 1997. - 700 с.

⁶⁶Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. - 660 с.; *Він жє*. Україна під час Другої світової війни 1938-1945 рр. / Пер. з франц. Р.Осадчук. - К., 1992. - 729 с.

There are viewed historiographic problems of investigation of Ukrainian military zone during WWII. There is analyzed creative heritage of native and foreign historians. The problematic questions in research of the subject under investigation are determined.